

תרומת איברים או 'התרמת' אברים

ראשי פרקים

- א. כרטיס 'אדי' וכרטיס 'בלבבי'
- ב. תרומה ו'התרמה'
- ג. כרטיס 'אדי' - פגמים הלכתיים
 1. אין אדם בעלים על גופו
 2. אין בעלות למשפחת הנפטר
 3. אין תוקף לצוואה שתחול רק לאחר המות
 4. איסור סחר באיברים
 5. אין זכר לחובת הקבורה
- ד. כרטיס 'בלבבי' עמום
- ה. הצעה חילופית: 'התרמה' ע"י בי"ד בלבד
- ו. סיכום

מאמר זה לא ידון בדבר קביעת המוות. בבסיסו עומדת החלטת הרה"ר לישראל שמות גזע המוח, באופן בלתי הפיך לחלוטין, הוא מות האדם, אף שלבו פועם. זו גם דעתו הסופית של הגרש"ז אויערבך זצ"ל, אלא שיש להתחשב במי שחושש לדעתו של הגרי"ש אלישיב יבלח"ט, שאין לנתק מכשיר הנשמה כשהלב עדיין פועם, למרות שגזע המוח נפגע באופן בלתי הפיך. עיין על כך בספרו של הרב יגאל שפרן 'השתלות', בסדרת מדע הלכה וחינוך, עמ' 48-59 (להלן יוזכר הספר בשם 'השתלות'). מאמר זה ידון בדבר תרומת איברים ובאופן ה'התרמה'.

א. כרטיס 'אדי' וכרטיס 'בלבבי'

תעמולה רבתי נעשתה כדי שיצטרפו אנשים שיתרמו בחייהם את אבריהם לאחר מיתתם, במסגרת כרטיס שנקרא 'אדי'. בכרטיס זה נאמר (=ההדגשות שלי):

בתקוה כי אוכל לעזור לזולת, אני מצווה בזה ותורם לאחר מותי כל איבר מגופי שהזולת יכול להיעזר בו להצלת חייו, או: כליה, כבד, קרנית, לב, עור, ריאות, עצמות, לבלב. בתנאי שאיש דת לפי בחירת המשפחה יאשר את התרומה לאחר מותי.

לנוסח זה יש היבטים הלכתיים שנדון בהם להלן. בתחילת דברינו נציין שהרבה דתיים לא הצטרפו לכרטיס אדי בגלל הסתייגויות של רבנים (אף שיש רבנים שתומכים בכרטיס זה). קבוצת רבנים הציעו נוסח אחר לכרטיס, שכינוהו 'בלבבי', כדלהלן:

אני בעד תרומת איברים. נושא תעודה זו רואה בתרומת איברים מצווה רבה. ומקבל את פסיקת הרבנות הראשית, כי מוות האדם נקבע על פי ההלכה, בעת שנוצר מוות מוחי באופן בלתי הפיך. חתימה". בספר 'השתלות' הנ"ל (עמ' 60) נאמר כי "מאחורי כרטיס זה תהא ברכה של רבנים מרכזיים לאריכות ימים

של החותם על כרטיס זה. וכן כתובות לוועד רבנים שמפקח על התהליך, ומאשר אותו בכל מקרה ומקרה (למעוניינים).

ב. תרומה ו'התרמה'

מה בין תרומה ל'התרמה'? תרומה, כשמה כן היא, כשבעלים של משהו תורם משהו לטובת מישהו או לטובת משהו. תרומה זו יש והיא אמורה להתבצע בחיי התורם, ויש לאחר מותו. התרומה השכיחה היא זו שאדם תורם נכסים או כספים לטובת מישהו, או לטובת משהו. כאמור, יש והתרומה מתבצעת בחייו, ויש אחרי מותו, לפי צוואתו.

התרומה הפחות שכיחה היא זו שאדם תורם איבר מאיבריו לטובת מישהו (=חולה) או לטובת משהו (=בי"ס ללימודים, מעבדת מחקר וכיו"ב), ותרומה זו יש שהיא מתבצעת בחייו, כמו תרומת כליה לחולה. או תרומה שמתבצעת לאחר מות התורם, בדרך של צוואה, כמו הנוסח שבכרטיס אדי. תרומה כזו יכולה להתבצע רק לאחר שנקבע מותו של התורם (מוות מוחי) כשעדיין לבו ממשיך לפעום. במצב זה נלקחים איברים מהתורם לצורך חולים מסוכנים, שזקוקים לאותם איברים.

ומהי 'התרמה' במרכאות? לצורך זה נסביר תחילה מה התרמה בלי מרכאות. התרמה - היא ניסיון לשכנע תורם פוטנציאלי לתרום, בדרך כלל בדרך של הסברה על חשיבות התרומה, במובן המהותי של העניין או במובן הדתי. כשהתורם הפוטנציאלי מחליט לתרום, הרי זו תרומה בלב שלם ובנפש חפצה, ללא כחל וללא סרק.

'התרמה' במרכאות היא באמצעות שידול ופיתוי, ואולי אפילו עישוי. רוצה לומר, שהמשדלים מבטיחים לתורם הפוטנציאלי שאם יתרום יקבל או ייחנה בדרך כלשהי. אם השתכנע עדין תרומתו אינה תרומה של נדיב לב, אלא של בעל עניין, שהרי יש לו טובת הנאה מאותה תרומה. כרטיס אדי מבטיח לתורם הפוטנציאלי הנצחה כגון נטיעת עצים ב"יער אדי", תמיכה באתר ההנצחה באינטרנט ויום הוקרה למשפחות תורמי האיברים בבית הנשיא (עיי'ן באינטרנט אתר עמותת אדי, ויקיפדיה). וכן זכות קדימה לקרוביו אם יזדקקו לתרומת איברים. 'התרמה' זו גובלת בסחר איברים, שנדון בכך להלן. אמנם חוק השתלת אברים התשס"ח (2008; סעיף 3-א-ב) אוסר סחר באברים, לעני"ד יש בהעדפת קרובי התורם מעין סחר כזה. (ראו בחוק שם ס"ק ג-1, הנחות למקומות מסוימים לתורם, וסעיף 23-ב).

ויש 'התרמה' שהיא עישוי, בבחינת כופין על הצדקה (ב"ב ח, א-ב; רמב"ם מתני"ע ז, י; שו"ע יו"ד רמח"א-ב). ראו גם מאמרו של הרב שלמה דיכובסקי, צדקה כחייב משפטי שהתפרסם בשערי-צדק (כרך ה עמ' 134). אלא שבי'התרמת' כספים, בחיי המותרם, גבאי הצדקה כופין אותו לתת צדקה סכום מסוים, ירצה או לא ירצה. לא כן בעניין 'התרמת' איברים בחיי המותרם, שאין כפייה כזו כלל ועיקר. לכן, לאחר מותו, אין גבאי צדקה יכולים להתרים מן העיזבון לצורך צדקה, והנפטר פטור מן המצוות (שבת ל, א).¹

1. הגבאים יכולים להתרים את היורשים לצדקה כל אחד לפי יכולתו הכלכלית. עיין משנה ערכין ה, ב לגבי האומר ערכי עלי ומת, שאין היורשים חייבים לתת ערך זה, אלא אי"כ ביי"ד כבר עמדו בדין בחייו. וכן פסק הרמב"ם (ערכים א, כא-כב). ועיין קצות החושן רצ סק"ג אם הנודר לצדקה מת האם חייבים יורשיו לתת. ונתיבות המשפט, ביאורים רנ סק"ד פסק שלא, אלא אי"כ אמר מנה זה לצדקה. ועיין מנחת-חינוך תעט אות א'. ופשוט שאם מת ולא נדר שאין גובים צדקה מן העיזבון. ועיין שו"ע חו"מ רצ, טו אם אפטרופוס נותן צדקה מכספים שירשו היתומים.

לעומת זאת אפשרית 'התרמת' איברים אחרי מותו של המותרס. מבחינה הלכתית, כפי שנראה להלן, כשיש חולה מסוכן בפנינו ניתן ליטול איבר מגופו ולשתלו בגוף החולה ולהצילו. ויש רשות לבי"ד להורות לרופאים כן, **למרות שהנפטר לא ציווה לעשות כן מחיים, ולמרות שהמשפחה מתנגדת**. הליך 'התרמה' כזה הוא כפייה או מעין כפייה.

להלן נראה שמבחינה הלכתית ה'התרמה' לכרטיס אדי לא נכונה, ועדיפה עליה 'התרמה' לאחר מיתה, גם בלי צוואות ובלי הסכמת הקרובים.

ג. כרטיס 'אדי' - פגמים הלכתיים

1. אין אדם בעלים על גופו

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות-משה יו"ד ח"ג קמ) היטיב לבטא את הדעה שאין האדם בעלים על גופו. הנחת יסוד שיש לאדם בעלות על איבריו עומדת בניגוד גמור להשקפת התורה. וכך כתב: "בדבר שימוש באיברים של המת על פי צוואתו לצורך רפואה, הנני משיב בקצרה: על פי דין התורה שקבלו חז"ל איש מפי איש, עד משה רבנו ע"ה שקבלנו מסיני, **אין שום אדם בעלים על גופו לצוות שיעשו בגופו, ואפילו רק באיבר אחד מאיבריו שום דבר**, אף לא לצרכי השגת ידיעה לענייני רפואה. וכל שכן שבניו וקרוביו אינם בעלים"

בשאלה זו, האם לפי ההלכה האדם בעלים על גופו, נחלקו הרב ש"י ז"ל והרב שאול ישראלי ז"ל. הרב ז"ל (לאור ההלכה עמ' שיח) קבע שאין לאדם בעלות על גופו. לעומתו, הר"ש ישראל (עמוד הימיני סי' טז ס"ק טז) קבע שיש לאדם בעלות על גופו. וחזר על כך ביתר שאת במאמרו 'תרומות איברים מן החי ומת המת'. נתפרסם בספר 'השתלות' הנ"ל עמ' 147-150.

והנה בנד"ז דומה שדברי הרמב"ם והרדב"ז ברור מללו. הרמב"ם (רוצח ושמירת נפש א,ד) כתב: "ומוזהרין בית דין שלא ליקח כופר מן הרוצח, ואפילו נתן כל ממון שבעולם. **ואפילו רצה גואל האדם לפטרו, שאין נפשו של זה הנהרג קנין גואל הדם אלא קנין הקדוש ברוך הוא**, שנאמר ולא תקחו כופר לנפש רוצח".

ובהל' סנהדרין (סוף פרק יח) כתב הרמב"ם: "גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין, ולא מלקין את האדם בהודיית פיו, אלא על פי שני עדים... שמא נטרפה דעתו (=של המודה שעשה עבירה) בדבר זה, שמא מן העמלין מרי נפש המחכים למות שהן תוקעין החרבות בבטנם, ומשליכין עצמם מעל הגגות. כך זה יבוא ויאמר דבר שלא עשה כדי שיהרג. וכללו של דבר גזירת מלך היא". וכתב הרדב"ז שם: "והטעם שכתב רבנו לא שייך גבי מלקות, ולפיכך כתב 'וכללו של דבר גזירת המלך היא', ואין אנו יודעים הטעם. ואפשר לתת קצת טעם לפי שאין נפשו של אדם קנינו אלא קנין הקב"ה, שנאמר 'הנפשות לי הנה' (יחזקאל יח,ד). הלכך לא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו, לפי שאין נפשו קנינו".

מכח דברים אלו כתב האדמו"ר בעל התניא בשולחו ערוך שלו (הל' נזקי גוף ונפש, שנה,ד): "אסור להכות את חבירו, **אפילו הוא נותן לו רשות להכותו, כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו**". בדעה זו מצדד הרב ז"ל, ולא חילק בין בעלות על הגוף ובין בעלות על הנפש. לעומת דעה זו כתב בטורי-אבן (מגילה כז, א) שבסתם אדם (להבדיל מאביו ומאמו) **אם היכה את המרשה להכותו לא עבר איסור**. בדעה זו מצדד הרב ישראל, ולכן סבר שיש לאדם בעלות על גופו. ראו בעמוד-הימיני (במיוחד עמ' קצה-קצח).

הרב ישראלי מחזק את שיטת הטורי-אבן מהמשנה בב"ק (סוף פ"י): "האומר לחברו הכני פצעני ע"מ לפטור - פטור". לדעתו פטור לא רק מתשלום, כפי שהרב ז'וין מסביר, אלא גם מהלאו וממלקות, שהרי הרשה להכותו, והדברים ארוכים.

ואחרי בקשת המחילה, קשה לומר שהפטור האמור במשנה הוא ממלקות. המעיין בכל המשניות באותו פרק כולן אחת מתייחסות רק לחיוב ופטור בדיני ממונות. דוק ותשכח. יתירה מזו: המכה את חברו, אע"פ שהוא עובר בלא תעשה מן התורה, (ספה"מ לרמב"ם לאוין ש', ומשנה תורה סנהדרין טז, יד) לוקה רק אם הכהו הכאה שאינה שווה פרוטה, שאין אדם לוקה ומשלם (הרמב"ם, שם). הרי שהמשנה עוסקת במכות וחבלות שהן שוות פרוטה, וניתנות להיתבע בדין. וממילא אין במקרה זה מלקות, ואיך למד מכאן הרב ישראלי מכך שפטור ממלקות שהאדם בעלים עך גופו?

אליבא דאמת כל הקורא את דברי הרב ז'וין ומקורותיו משתכנע שאכן אין גדר בעלות של האדם על גופו או על איבריו.

ניתן לתמוך בשיטה זו מדיני ערכים ודמים; אם אדם נדר ערכי או ערך פלוני עלי, משלם להקדש לפי ערכים קצובים שהתורה פירטה אותם, לזכר ולנקבה לפי גילם. ואם נודר דמי או דמי פלוני - שמין אותו כעבד הנמכר בשוק. והנה התורה לא קבעה ערכים לאיברי האדם, רק לכללות האדם החי (עיין פיהמ"ש להרמב"ם ערכין וחרמין ה, ב), ואפילו אם נדר שיתן דמי ידו, נדרו נדר. הסיבה לכך היא ששמים את הנודר כעבד בלי אותה יד, ועפ"י זה קובעים דמי נדרו, ושומת דמי עבד היא לפי כח העבודה שבו, לא לפי ערך כספי של גופו או איבריו. ולכן אם האדם נדר את דמי המת, או ערך המת, פטור מכלום, לפי שאין דמים לגופת אדם מת, להבדיל מגופת בהמה מתה, שיש לה דמים (עיין פיהמ"ש שם ה, ה). ולכן הנודר דמי אדם שנגמר דינו בבי"ד למיתה, וטרם הומת, או נדר ערכו "אינו חייב כלום, שזה כמת הוא, והמת אין לו לא ערך ולא דמים" (רמב"ם ערכין וחרמים א, ג). הרי שההלכה לא מתייחסת לאדם, חי או מת, בערכים כספיים.

והנה גם הרב ישראלי מודה שגם אם יש לאדם בעלות על גופו אין היתר להתאבד, ואפילו לא לחבול עצמו או להסתכן (ראה מאמרו שם עמ' 147). אם כן, מהי המשמעות המעשית לכך שיש לאדם בעלות על גופו. ועוד: הרי הוא גם מודה שאסור לאדם למכור עצמו לעבד, ובוודאי יודה שאסור לאדם למכור איבר מאיבריו שלא לצורך הצלת חולים. הרי אומר, שאין לאדם ערך כספי לא לגופו ולא לאיבר מאיבריו, בין בחייו בין במותו.

אם כן בעלות האדם על גופו, לשם מה? אם כדי להתיר תרומת איברים לצורך פיקוח נפש, הרי תרומת איבר מחיים לצורך חולה מסוכן היא מידת חסידות של מצוות הצלת חיים, "לא תעמוד על דם רעך". כמו מי שקופץ להציל אדם שטובע בים ומסתכן בכך, כן תרומת אדם לחולה היא מידת חסידות. הקב"ה שנתן לאדם את גופו כפקדון הרשה לו לעסוק בכל צרכיו אפילו להסתכן במשהו, שהרי התורה אמרה על העובד: "אליו הוא נושא את נפשו" (דברים כד, טו). וכן הנוסעים או הולכים במקומות שיש בהם סכנה. אם כן, התורם איבר מחיים לצורך הצלת חיים, אין זה בשל בעלות על גופו, אלא ביטוי לשימוש שהוא עושה בגופו, אף שגופו הוא פקדון מה' ואין בבעלותו.

לעני"ד איפוא הדעה שאין לאדם בעלות על גופו היא היותר מדויקת ואמיתית בהלכה, וגם מבחינה אמונית. ויש להיזהר מפני הדעה הרווחת בקרב אלה שאינם משלמי אמוני ישראל בדבר בעלותם על גופם. לפי השקפתם זו רוצים הם להתיר הרבה דברים האסורים בהלכה כמו התאבדות, חבלה עצמית, בילויים וטיולים שיש בהם סיכונים גבוהים, ואפילו לסיים את חייו של חולה סופני.

2. אין בעלות למשפחת הנפטר

בכרטיס 'אדי' מוזכרת המשפחה כבעלת דבר. כאן המקום לציין כי מבחינת ההלכה אם אין לאדם בעלות על גופו ק"ו למשפחת הנפטר. אין למשפחת המת כל מעמד הלכתי לתרום איבריו. חובתה לדאוג לקבורתו, ולשמור על כבודו שלא ינוולו אותו, כפי שכתב בעל מנחת-יצחק (ח"ה סי' ט): "שהיורשים שהם משפחת המת אינם רשאים לנוול... אי אפשר לעשות דבר בהמת בלתי הסכמת קרוביו, ואין היורשים רשאים להסכים לנוולו".

ומה שמצאנו בדברי הפוסקים, וכן בהחלטות הרה"ר לישראל, התנאה להסכמת המשפחה לתרום את איברי המת, לענ"ד זה בגלל הגישה החילונית, וכגדר מפני גישתם הליברלית, ואולי המופקרת, של רופאים מסוימים.

3. אין תוקף לצוואה שתחול רק לאחר המות

בכרטיס 'אדי' נאמר: "אני מצווה בזה ותורם לאחר מותי כל איבר וכו'". מן המפורסמות הוא שלפי ההלכה אין תוקף לצוואה בה אדם מצווה נכסיו לפלוני, לאחר מות המצווה. יהיה תוקף רק אם המצווה יתן נכסיו לפלוני במתנה מחיים, שעה אחת לפני מותו. בגמרא (ב"ב קנב, א) "אמר שמואל, אין שטר לאחר מיתה". אם דעתו של המצווה לזכות את המוטב רק לאחר מיתה, באמצעות שטר, אין לכך כל משמעות. מיד עם מיתתו זכו היורשים בעזבונו עפ"י דין תורה (ראה רמב"ם זכיה ומתנה ח, ל). רק לשכיב מרע שמצווה נכסיו לאחר מותו תיקנו חכמים תקנה מיוחדת שלצוואה יהיה תוקף "כדי שלא תיטרף דעתו עליו כשידע שאין דבריו קיימין" (רמב"ם שם ח, ב). אבל בריא שצווה נכסיו לאחר מותו, אין לצוואתו שום תוקף, אם הוא משנה מדיני הירושה של התורה. ואם המצווה חושש לתת במתנה למוטב מחיים, שמא ישאר בלי נכסיו עד יום מותו, על כך אמרו בגמרא (ב"ב קלה, ב) "איזוהי מתנת בריא שהיא כמתנת שכיב מרע, דלא קנו אלא לאחר מיתה, כל שכתוב בה, מהיום ולאחר מיתה". וכן פסק הרמב"ם, (זכיה ומתנה יב, יד) וש"ע (חו"מ רנו, ו).

ואם בנכסים שיש בהם מושגים של בעלות וקניינים אין אדם יכול לצוותם לאחר מותו, באיברי גופו, שספק גדול אם יש בהם מושגי בעלות וקניינים, על אחת כמה וכמה, שאינו יכול לצוות איברי גופו לאחר מותו, כפי שמנוסח בכרטיס 'אדי'. וכבר הבענו דעתנו שאין מושגי בעלות בגוף האדם ובאיבריו, גם לא בחייו. והרי בתרומת איברים אין שום אפשרות של מתנה מחיים באיברים שהנשמה תלויה בהם, כמו לב, כבד, ריאות וכו'.

4. איסור סחר באיברים

לענ"ד אסור לאדם לסחור באיבריו, ואסור לבני אדם לסחור באיברי בני אדם. האיסור נובע מכך שאינו בעלים על גופו, כאמור לעיל. לכן אין כל תוקף למכירתם כי הוא מקנה דבר שאינו שלו (הרב זיון, שם). האיסור לסחור באיברי גופו אינו פחות מהאיסור למכור עצמו לעבד, שהותר רק כשהעני ואין לו כלום, אפילו לא כסות (רמב"ם עבדים א, א). ואדרבה, חמור איסור מכירת איברי גופו מאיסור מכירת עצמו לעבד, שבמכירת עצמו לעבד אינו פוגע בגוף ובחיים שה' נתן לו כפקדון, ואילו במכירת איברים מגופו יש פגיעה בשלימות הגוף ובחייו. ועוד, מאחר וגוף האדם וחיייו הם בגדר פקדון שה' הפקיד אצלו, הרי אסור לשומר למכור חפץ פקדון בלי רשות הבעלים, ויש בזה גם משום שליחת יד וגזל, והמכירה אינה מכירה (מרדכי ב"מ סי' רעח; שו"ת הריב"ש שצו; שארית-יעקב (ויינר) ב"מ סימן ה'). וכשמדובר בפקדון מהקב"ה יש בדבר חוצפה כלפי

מעלה. והרי ה' דן בדין שמים את המאבד עצמו לדעת, "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרושי" (בראשית ט, ה; רמב"ם רוצח ושמירת נפש ב, ג).

גם אנשים אחרים אסורים לסחור באיברי בני אדם, ואיסור זה חמור יותר מן האיסור להתעסק במכירת מאכלות אסורות מן התורה, שבמאכלות אסורות אם מכר מכירתו מכירה (משנה שביעית ז, ג; שו"ע יו"ד קיז, א), מה שאין כן כשמתעסק במסחר באיברי אדם, שמלבד האיסור שבדבר, המכר אינו מכר.²

כאן המקום להתייחס לשיטת הרב ישראל מאיר לאו שליט"א בספריו יחל-ישראל (ח"ב עח וח"ג כח) אשר לכאורה הוא מצדד בהיתר מכירת איברים, כמובן תוך אזהרה שיש להיזהר מפני תופעות שליליות בתחום זה. אולם המעיין היטב בדבריו יראה שגם הוא מודה שאין מדובר במכירת איברים לפי ערך כספי של איברים, כי אין ערך כזה, מדובר בתשלום שלדבריו מגיע לתורם, וזה בעצם תשלום על פיצוי נזיקין. הוא דן שם בשאלה אם האדם הוא בעלים על גופו, כדי להתיר מכירת איברים. הוא כותב שאין אדם בעלים על נשמתו, ואילו בעלותו על גופו אינה לכל דבר אלא לעניין חבלה. וגם זה לא לפי כל הדעות.

הרב לאו מסתמך על דיוק ברמב"ם שהסביר מה שאין ממיתין אדם ואין מלקין אותו עפ"י הודאתו, שמא הוא מר נפש שרוצה למות ע"י בי"ד. ולא נימק משום שאינו בעלים על גופו, ומכאן משמע שהאדם אכן בעלים על גופו גם לעניין מכירת איבריו. ואחר בקשת המחילה נשאל כיצד יסביר הרמב"ם את האיסור להתאבד, אם האדם בעלים על גופו? ועוד, תינח במיתה אך באותה הלכה נאמר שאין מלקים את האדם בהודאת פיו, והיכן נעלמה בעלותו על גופו? אלא שדרכו של הרמב"ם להטעים טעמים נוספים מעבר לטעם הבסיסי. הבסיס ההלכתי הוא שאין אדם בעלים על נפשו ועל גופו, ולכן אין בי"ד ממיתין ולא מלקין אדם בהודאת פיו, והרמב"ם הוסיף עוד שיש לחשוש שמא המודה הוא מר נפש שרוצה להתאבד באמצעות גזר דין מוות שיושת עליו.

5. אין זכר לחובת הקבורה

כרטיס 'אדי', מבטיח, כביכול, לתורם שאיש דת שמשפחתו תבחר יאשר את מותו של התורם. תמוה ביותר שהעלימו, או נתעלם מהם, עניין קבורת הנפטר. כיצד התורם הפוטנציאלי יתן אימון ביזמת כרטיס 'אדי' אם מגמת היוזמים היא רק נטילת איבריו, בלי דאגה לקבורתו? ראוי לתקן חסרון משמעותי זה. תורת ישראל דואגת להצלת חיים, אבל היא דואגת גם למתים, לשמירה על כבודם ולהבאתם לקבר ישראל.

ד. כרטיס 'בלבבי' עמום

המשמעות שמשמעת מנוסחו הנוכחי של כרטיס 'בלבבי' היא מימית מאד. אין בה תרומה מפורשת אלא משתמעת. החותם עליו מצהיר שהוא תומך בתרומת איברים, וכל זאת כדי לא לפתוח פה לשטן. עיין בספר 'השתלות' הני"ל עמ' 59-60. אליבא דאמת, כרטיס זה מיותר, אבל יש שיקולים ציבוריים לקיימו.

לענ"ד, אם הרה"ר תסכים למסקנתי במאמר זה, די לכתוב בכרטיס זה שאני סר לפסיקת הרה"ר בדבר 'התרמת' איברים עפ"י הוראתם. ומה טיבה של 'התרמה' זו?

2. יש להתייחס בחומרה רבה לסחר באיברים גם בשל השלכות של מדינות שמסופר שבהם חוטפים ילדים עניים כדי לסחור באיביהם. ראו מאמרו של פרופ' ברסט, "השתלת איברים - תמונת מצב עולמית", בספר 'השתלות' הני"ל, עמ' 141. וכן מפורסם שבסין הורגים בני אדם בשביל מסחר באיביהם.

ה. הדרך הראויה: 'התרמה' ע"י בי"ד גם ללא כרטיס

לעני"ד, מבחינה הלכתית צריך ללכת בדרך של 'התרמה' ע"י בי"ד, שאינה מופעלת מכח רצון הנפטר, והיא הדרך הראויה.

על פי ההלכה ביה"ד ממונה לנהל את החיים בקרב בני עמנו. כך הוא בהרבה תחומים, כמו דאגה לעניים, דאגה ליתומים, למוגבלים ולנעדרים ולרכושם (אפוטרופוס). ראו למשל ברמב"ם (שאלה ופקדון ספ"ז) כיצד באמצעות בי"ד פותרים בעיה כשהמפקיד נעלם והשומר רוצה לצאת לחו"ל. כך גם לגבי ברית מילה לתינוק יתום, או שאביו נעדר. כך גם בענין קדושת המשפחה, שביה"ד מקנא לאשה כשאין בעל מקנא (משנה סוטה ד, ה). כך צריך להיות גם לגבי קבורת המתים והצלת חולים.

לכן, כשיש חולה מסוכן לפנינו, ויש נפטר שאיבריו יכולים להצילו, לעני"ד בי"ד רשאים, ואולי חייבים, להורות על נטילת איבר מאותו נפטר (כשאין ספק בפטירתו) ולשתלו בחולה המסוכן שבפנינו כדי להצילו.

לכן הדרך העולה בית אל, מבחינתם של שלמי אמוני ישראל, היא לא כרטיס 'אדי' ולא כרטיס 'בלבבי' שבהם מעודדים בצורה ישירה או עקיפה, מפורשת או משתמעת לתרום איברים לאחר מוות, כדי להציל חיים. הבסיס ההלכתי לכרטיסים אלו מעורער, ועדיף שבי"ד יורה במקרה שאדם נהרג ואיבריו ראויים להשתלה, ויש חולים מסוכנים לפנינו, שייטלו מאיבריו להצלת החולים המסוכנים. כמובן שעליהם לדאוג שהניתוח לצורך נטילת האיברים יהיה במינימום בזיון וניוול, וידאגו להביא אלי קבר את הגופה הנותרת, בכבוד ומבלי להלינו.

יתרונות הצעה זו ברורים:

א. אין מקום להתנגדות האדם ולא בני משפחתו, כשבאיברי הנפטר מצילים חולים מסוכנים שבפנינו. קדושת החיים וכבוד המתים מסורים לביה"ד, אשר אמון על שמירת ערכים אלו לפי עקרונות ההלכה, שאין נעלים מהם.

ב. אין לי ספק שתוצאות שיטה זו מנקודת המבט של הצלת חיים תעלה על הישגי כרטיסי 'אדי' ו'בלבבי'.

ג. נימנע מלנטוע רעיונות ודעות בדבר בעלות של האדם על גופו מנוגדות ליהדות. הן עלולות לתת לגיטימציה, ולו בעקיפין, ל'זכות' להתאבד. ל'זכות' או ל'חובה' לשים קץ לחולים סופניים, וכן לחיים קרייריסטיים עכשוויים, רולטיים (=רולטה) ועוד. בכך נשים מחסום כלפי החלקה במורד חלקלק אשר עלול להביא אותנו, חלילה, גם לסחר באיברים.

הנני מציע שהרה"ר תאמץ את הצעתי ותמנה בתי דין ליד כל בית חולים או בתי דין אזוריים, אשר יתנו מענה מיידי לכל מקרה בו התרחשה תאונה ונקבע מות מוחי ופגיעה בגזע המוח באופן בלתי הפיך לחלוטין, ורוצים ליטול מאיבריו להשתילם בחולים שחיהם בסכנה. בתי דין אלו יורו ויפקחו על השתלת איברים לצורך הצלת חיים, ושנטילת האיברים מן המת תהיה בפחות ניוול, ושגופת המת תובא לקבורה בהקדם.³

כאן מקום לציין שדברי מבוססים על דעת רוב הפוסקים שדחו את שיטת הר"י עטלינגר (שו"ת בנין-ציון קסז-קעג) לפיה צריך להביא לקבורה כל איבר של הנפטר,

3. כיום רופאים רבנים בוועדה שמאשרת אם המוות הוא מוחי מוחלט. מבחינת חוק השתלת איברים התשס"ח 2008 יש ועדת היגוי למען השתלות איברים. כותב שורות אלו מכהן בה כנציג הרה"ר.

ואסור לגזול את הנפטר, ואיסור גזל זה דוחה פיקוח נפש. וכן שאסור ליהנות מן המוות ואסור לנוולו. וכבר כתב הרב לאו בספרו יחל-ישראל (ח"ב ע) שרוב הפוסקים דחו שיטה זו. כמו כן החלטת הרה"ר לישראל היא שאם נקבע שפגיעה בגזע המוח באופן בלתי הפיך היא מות האדם, מותר ליטול מאיברי מת כזה כדי לשתלם לצורך הצלת חולה מסוכן בפנינו. וכן הורה הר"מ פיינשטיין (ראו תחומין ז עמ' 187 והערה 2) בניגוד לשיטת הר"י עטלינגר.

ו. סיכום

- א. על פי תורת ישראל בית הדין מופקד לנהל את חיי הכלל והפרט בישראל.
- ב. רוב פוסקי ההלכה הסכימו, שאם יש חולה מסוכן בפנינו מותר לבצע נתיחת מת, כדי להציל את החולה המסוכן שבפנינו.
- ג. מיעוט רבנים שהתנגדו לנתיחת מתים הושפע משני דברים שהיו בעולם הרפואה. האחד, רצון הרופאים לבצע נתיחות מתים ללא הגבלה, כדי לקדם את מדע הרפואה. בנוסף, השתלות לב היו בראשיתן והיו כרוכות ברצח כפול, של התורם ושל המקבל. לפי הצעתנו ביה"ד יפקח בשמירה על כבוד המת ועל קבורתו, ושום השתלות איברים לא תיעשה מבלי לקבוע בוודאות את מותו של התורם, ושלא מסכנים את המותרמים ע"י ההשתלה, רק מסייעים להצלתם, ולהארכת תוחלת חייהם.
- ד. יש פוסקים (עיין שו"ת מנחת יצחק, חלק ה, סימן ז-ט. אך במיוחד סימן ז אותיות כ-כב. ושו"ת ציץ אליעזר חלק יג סימן צא. וכן מאמרו של הרב ישראלי, השתלות, עמ' 148, הערה 37) שמשמע מדבריהם שהואיל והמת חפשי מן המצוות הוא אינו חייב שיותרמו מגופו איברים לשם הצלת חיים, וכל חובתו שגופו יובא בשלימות אלי קבר. ודבריהם דחויים, שהרי המת חפשי מן המצוות, והוא אינו חייב, וגם לא יכול, לדאוג לקבורת עצמו. חייבים בכך קרוביו וכלל ישראל, אך הם גם מצויים בהצלת חיים, וההלכה קובעת את סדרי הקדימויות. במיוחד תמוהה שיטתם שכאילו איסור ניוול המת לא נדחה מפני הצלת חיים, ושכאילו יש למת בעלות על גופו גם אחרי מותו.
- ה. יש פוסקים הסבורים שאיסור הנאה מן המת, או גזילת המת, אינם נדחים מפני הצלת נפשות, אך שיטה זו נדחתה ע"י רוב הפוסקים. וכבר דנו שאיברי המת המושתלים הם חיים בגוף המושתל, ופנים חדשות באות לעולם, ואינם איברי מת אלא חי. ומצינו באיסורי הנאה שע"י שינוי מהותם מבחינת כימית וכיו"ב פסקו מלהיות איסורי הנאה, כמו חמץ בפסח ועוד. כמו כן יש ספק האם יש גדר גזל כלפי נפטר, וכל שכן כאשר מדובר שאיבריו מצילים חיים.
- ומעל לכל, ההלכה שנתקבלה בכל הדורות היא שרק שלושה איסורים אינם נדחים מפני פיקוח נפש, ע"ז, ג"ע ושפ"ד, ולא יותר.
- ו. יש לפסול את הגישות של התרמה מחיים, כי הן מחזקות את הדעה שיש לאדם בעלות על גופו ואבריו. השקפה זו מובילה להנהגות המנוגדות להלכה כמו התאבדות, סיום חיי חולים סופניים, סחר באיברים ועוד.
- ז. לפיכך ראוי לרבנות הראשית לישראל לאמץ הצעה זו שעניינה הצלת חיים. מורי ההלכה בישראל הם האמונים על קדושת החיים, והדרך של 'התרמת' איברים ע"י בית דין היא הראויה, הן לטובת החולים מסוכנים שבפנינו, והן כדי לשמור על כבוד הנפטר ועל קבורתו.

הערת המחבר:

לאחר שהמאמר התקבל במערכת הגיעו אלי הערות של ידידי, הרב פרופ' יגאל שפרן, על טיוטת מאמרי. עיקר הערותיו סובבות סביב הכרעתי שאין לאדם בעלות על גופו, לא בחייו וכל שכן שלא אחרי מותו, כשיטת הרב זיין, ובניגוד לשיטת הרב ישראל.

1. שאין ראייה מדברי הרמב"ם, רוצח ושמירת נפש, א, ד, שלא ליקח כופר מן הרוצח, "שאינו נפשו של זה הנהרג קנין גואל הדם אלא קנין הקב"ה". משום שאפשר שכונת הרמב"ם שאין גואל הדם יכול למחול על חטא הרצח, בגלל חומרת החטא.

ואינו כן, שאם זו כוונת הרמב"ם, הוא היה כותב מפורש. כמו שפירש במו"נ, ח"ג, מא. והעובדה שהרמב"ם השתמש בביטוי "שאינו נפשו של זה הנהרג קנין גואל הדם". מדברת בעד עצמה, במיוחד שהרמב"ם הוסיף "אלא קנין הקב"ה". זאת ועוד. אין בכלל הוזה אמינא, שגואל הדם יכול למחול על חטא הרוצח, שהרי אפילו ביי"ד שדנו את הרוצח למיתה, חייבים להוציאו להורג, אף שהרוצח חזר בתשובה. שאם לא כן, יבטלו מצוות עשה, הרמב"ם, סנהדרין, יד, ג. וזוהי ההבנה שהבין הרדב"ז בשיטת הרמב"ם, סנהדרין, סוף פרק יח. ותנא דמסייע להבנת הרדב"ז בשיטת הרמב"ם הוא הר"י מיגאש, שו"ת, קפו, שכתב: "ולסיבה זו (=שאסור לאדם לצער עצמו), אין האדם חייב במה שמודה על עצמו, במה שהוא חייב מיתה או מלקות, כמו שהוא חייב במה שמודה על עצמו ממון". אכן הדברים ברורים, בעוד שהממון הוא שלו, ורשאי למחול עליו. גופו אינו שלו, ואינו רשאי למחול, אפילו לא לענין מלקות.

ומה שדייק הרב ישראלי, בספרו עמוד הימיני, סי' טז, ס"ק כ, מדברי הרמב"ם, רוצח ושמירת נפש, א, ד, שהטעים דין הרודף בכך שהרודף "הפקיר עצמו למיתה", שכאילו הרודף מחל על גופו, ולכן יכול כל אדם להרגו, אחרי בקשת המחילה, אין זו כוונת הרמב"ם, אלא שע"י שהרודף מסכן זולתו, בהתנהגותו זו הפקיר דמו, כי הקב"ה ציווה להרגו. והמפקיר דם הרודף מבחינת הלכתית הוא ה'.

2. לדעת הר"ש ישראלי מאחר והאדם בעלים על גופו, אם הרשה לחובל לחבול בו, פוטרו ממלקות. ואני דחיתי שיטתו, משום שהחיוב והפטור האמורים בכל המשניות בפרק החובל הם רק בממון ולא במלקות. והרב שפרן השיב שלדעת הר"ש ישראלי, במשנה הקודמת לדין החובל ברשות, נאמר לגבי החובל בעצמו, "אע"פ שאינו רשאי", פטור. ואין זו ראייה, כי גם הפטור האמור כאן, הוא מתשלומי ממון לעצמו. וכן אין מדובר באיסור חובל. כי כשאדם חובל בעצמו, האיסור הוא רק בגלל שמצער עצמו, עיין ב"ק, צא, ב.

3. הבאתי ראייה מדיני ערכין, שם נאמר שאין דמים למת, והשיגני הרב שפרן, שערכין הם גזירת הכתוב. אכן כן, אבל המת, הוא גויה. ויש לגויה ערך כספי, שהרי השתמשו בעצמות נפטרים, משנה, ידים, ד, ו. ובכ"ז מבחינה הלכתית אין להם ערך ולא דמים. וכן הוכחתי שהתורה לא קבעה ערכים לאיברי האדם החי. רק לכללותו, משמע שאין ערך של דמים לגוף האדם החי, ולא כשהוא מת.

4. לתמיחתי על שיטת הר"ש ישראלי, למאי נפקא מינה שאדם בעלים על גופו, אם בלאו הכי אסור לו להתאבד ואסור לו להסתכן, ואסור לו לחבול בעצמו, השיב

הרב שפרן, לפטור ממלקות. אולם זאת מנין לו, הרי בגמרא, ב"ק, צא, ב, אמר רבי אלעזר, "שמעתי שהמקורע על המת יותר מדי, **לוקה** משום בל תשחית **וכל שכן גופו**".

5. ומה שכתב שלפי הרב ישראלי, אם אדם בחייו התנגד שיטלו מאיבריו, אסורים ליטול מהם, זו מנין לו, שהרי המצווה שלא יקברוהו, אין שומעים לו, משום כבוד החיים, ובגלל שהקבורה היא מצוה, סנהדרין, מו, ב, רמב"ם, אבל, יב, א. וא"כ ק"ו הוא לגבי מצווה שלא יטלו מאיבריו, ויש אפשרות להציל חולה מסוכן באיבר מאיבריו, שאין שומעין לו.

6. כתבתי שאין תוקף לצוואת אדם על איבריו לאחר מותו, שהרי גם על נכסיו אינו יכול לצוות לאחר מותו, רק במתנה מחיים. ואין מתנה מחיים באיברים שהנשמה תלויה בהם. ועל כך השיבני הרב שפרן, שלפי הר"ש ישראלי, יש לאדם אחריות על חובותיו גם לאחר מותו, ולכן מותר להוציא גופתו, כדי לבדקה עפ"י הגמרא ב"ב, קנד, ב. ולא הבנתי השגתו, שהרי אין עוררין על כך, שלפי ההלכה אין תוקף לצוואה לאחר המוות, ודברי הגמרא שם קובעים, שלא אכפת לנו שהמת יתנוול, כדי לברר את העניין הממוני, אבל לא משום שהמת מחל על בזיונו, אלא משום **שהעזבון משועבד לנושים, אפילו קודם ליורשים, אף שירושתם מן התורה**.

7. על דברי, שהמוכר איבריו הוא בגדר שולח יד בפקדון, משום שגופו הוא של ה', השיג עלי הרב שפרן, שאין במהות גוף האדם מושגים של בעלות, וא"כ אין מושגי גזל, ולא פקדון ולא שליחות יד. ובאופן כללי הצדק עמו, אבל כל זה רק בין אדם לאדם בענין גופו של האדם, אבל ביחס של האדם לקב"ה, יש להתייחס בחומרה כלפי אדם שמועל בפקדון שה' הפקיד אצלו. ועל כך הבאתי מקורות כמו המרדכי והריב"ש ועוד, שהמוכר פקדון של חברו, אין תוקף למכירתו, והוא בגדר שולח יד.

8. הצעתי שבי"ד יחליט אם ליטול איברים מן המת, כדי להציל חולים מסוכנים. ובי"ד יעמוד על משמר קבורת הנפטר, היא אינה בגדר בעל כרחו של הנפטר, גם אם התנגד בחייו כדברי הרב שפרן, משום שאינו בעלים על גופו לא בחייו ולא במותו. וכל שכן במותו, שהוא כבר חדל חיים וחדל כח וחדל רצון.